

MYTEN OM SAMERNA OCH ALKOHOLEN

Synen på samernas alkoholanvändning har alltid varit negativ. Den återkommer vare sig det gäller vanliga människor som kommenterar nutida förhållanden eller forskare som uttalar sig om det förflutna. En återkommande tes i diskussionen om det samiska samhället har varit de vitt spridda föreställningarna om samernas destruktiva bruk av alkohol. Trots att tesen aldrig formulerats i strikt vetenskapliga termer återkommer den ständigt. Under 1700-talet karaktäriserade statsmakten samernas alkoholanvändning som problematisk därför att supandet på marknaderna negativt påverkade den religiösa undervisning som samtidigt bedrevs. Efter 1800-talets laestadianiska väckelse var den samiska befolkningen den nyktraste i lappmarken. Under inflytande av rasistiska föreställningar blev tesen om samernas dryckenskap trots detta ett axiom bland centrala beslutsfattare och hos den allmänna opinionen. Felaktiga paralleller till utomeuropeiska förhållanden har senare underhållit tesen inom forskar-

samhället. Nu senast i historikern Lennart Lundmarks bok om samerna och staten under sexhundra år.¹

Etnologen Åke Campbell ansåg att det samiska bruket av alkohol var alltigenom upplösande och destruktivt. Campbell hävdade att alkoholen påverkade samerna mycket ofördelaktigt då den inte tillhörde deras traditionella livsföring. Alkoholen var enligt honom ett främmande kulturelement som samerna övertog och försökte anpassa till sin livsföring tillsammans med dryckesederna. Men någon konfliktfri anpassning lyckades man aldrig med, påstår han.² Campbell hänvisar liksom Lundmark uttryckligen till erfarenheter från andra folk. Inom det subarktiska området i Nordamerika introducerades alkoholen i samband med pälshandeln på 1600-talet. För de subarktiska indianerna som saknade tidigare erfarenhet av berusningsmedel blev alkoholmissbruket nästan lika förödande som de sjukdomar som följde i de europeiska kolonistörernas spår och mot vilka de saknade motståndskraft.³

Det samiska folket däremot stod sedan sin etnogenes för omkring trettusen år sedan i ständig kontakt med de omgivande folken och ett ständigt genetiskt och kulturellt utbyte existerade mellan samerna och de kringliggande folken.⁴ Kontakterna med jordbrukskulturerna måste sedan de äldsta tider också ha innefattat bruket av alkohol. Varken i historisk eller i förhistorisk tid förekom därför någon egentlig kontaktsituation där alkoholen introducerades som ett främmande kulturelement. Alkoholens betydelse i den samiska kulturen måste därför betraktas utifrån samma utgångspunkter som i den skandinaviska kulturen och några paralleller till förhållanden hos "naturfolk" kan inte dras.

DEN TRADITIONELLA SAMISKA ALKOHOLANVÄNDNINGEN

I samband med skatteuppbörden var det praxis att fogden utspisade samerna med rikliga mängder mat och dryck. När samerna från Ume och Åsele lappmarker samlades på vintern 1607 för att betala skatten fick de 42 skattebetalarna med hustrur och barn, förutom bröd, kött och smör, även 1400 liter öl och 16 liter brännvin att dela på.⁵ Den kanske äldsta beskrivningen av berusade samer återfinns i en relation om uppbörden i Torne lappmark skriven 1615. Fogden var då tvungen att inställa skatteuppbörden i Tingeveara lappby, eftersom skattebetalarna var så berusade "att de löpte omkring som galna och inte visste vad de gjorde". Brännvinet hade de köpt av birkarlarna, som trots ett kungligt förbud hade anlät till det samiska vintervistet fjorton dagar före fogden.⁶ Fogden reagerade inte på fylleriet utan på att skatteuppbörden inte kunde genomföras. Han måste nu

förklara för sina överordnade i Stockholm varför Tingeveara inte levererat sina skattepersedlar.

Det samiska festandet i samband med handel och skatteuppbörd ingick i en traditionell arktisk sed att vara gästfri som den kunglige fogden övertagit från birkarlarna. Från samisk sida uppfattades inte skatten vid denna tid som en tribut till överheten utan som en gåva för att visa vänskap och för att befrämja handelsrelationerna. I gengäld förväntade man sig motgåvor i form av mat och dryck. Det är fråga om ett mycket gammalt traditionellt handelsutbyte som går tillbaka till birkarlarna och deras kvänska föregångare.⁷ Kvänerna var en grupp västfinska lappmarksfarare som förmedlade handeln med samerna.⁸ De var tributpliktiga till Novgorod och mötte förmodligen samerna på särskilda handelsplatser där samernas ledare – de så kallade lappkungarna – ledde ett redistributivt varuutbyte.⁹ Från mitten på medeltiden, omkring 1350, förändrades detta system och kvänernas efterträdare, birkarlarna, kom att handla direkt med samerna i deras vintervisten.¹⁰

Birkarlarna ställde sig under den svenska kronans beskydd och när den svenska enhetsstaten skapades på femtonhundratalet övertog staten direkt förvaltningen av lappmarken genom kungliga fogdar.¹¹ Det dröjde heller inte länge innan man även försökte reglera handeln genom att förbjuda handelsmännen att besöka samerna i deras vintervisten. Kyrkplatserna blev marknadsplatser och de fasta knutpunkter som staten behövde för att lappfogdarna skulle kunna kontrollera birkarlarnas handel med samerna. Lappfogdarna skulle i sin tur kontrolleras av prästerna.¹² Kungamakts kontroll av den nya byråkratin var

nåmligen ett av den nya enhetsstatens största problem. Därigenom uppstod det system som vi känner från historisk tid i lappmarken, med kyrkhelg, tingstermin, skatteuppbörd och marknad under samma tid på vintern (då snöföret möjliggjorde tunga transporter med renrajd). När det norrländska kustlandets städer upprättades på 1620-talet övertog städerna monopolen på lappmarkshandeln från birkarlarna.¹³

I de prästrelationer från mitten av 1600-talet, som insändes som underlag för Schefferus' *Lapponia*, framstår alkoholen som väletablerad i den samiska kulturen. Brännvin uppräknas bland de vanligaste handelsvarorna och ingick som ett led i de traditionella friarse-erna. I de något egenrättfärdiga uppräknarna av samernas laster ingick dock inte fylleriet.¹⁴ Även om Olaus Graan ansåg att samerna var mycket begivna på brännvinsdrickande, besatt de enligt honom den unika egenskapen att kunna dricka utan att berusa sig.¹⁵ Nu var 1600-talets lutherska prästmän inga anhängare av återhållsamhet i mat och dryck. Den franske resenären Jean-François Regnard, som besökte gravölet efter Johannes Torneaeus (en av Schefferus' sagesmän) i Torneå 1681, har lämnat ett dråpligt exempel på detta: "Som efferrätt gav man oss pipor och tobak, och alla prästerna drucko tills de föllo under bordet."¹⁶

BRÄNNVINSFÖRBUD OCH RESTRIKTIONER I LAPPMARKEN PÅ 1700-TALET

Den pietistiska väckelse som kom i början på 1700-talet på grund av det långa kriget och de många nederlagen ändrade en hel del prästmäns inställning till alkoholen. Pietisterna ivrade för mission bland samerna. Professorn

i Uppsala Nils Djurberg och prosten i Umeå Nils Grubb var några av de mest nitiska ivrarna för en samemission. Prosten Grubb påtalade i skarpa ordalag det traditionella alkoholbruket under kyrkhelgerna och föreslog att all brännvinshandel skulle förbjudas i lappmarken. Den pietistiska lappmarksoffensiven resulterade i en förordning 1723 "om lappländarnas flitigare undervisning i kristendomen".¹⁷ Det praktiska resultatet blev länge begränsat men det blev förbjudet att sälja brännvin till samerna innan marknaden var avlyst, eftersom marknadstiden var viktig för religionsundervisningen.¹⁸

Då prästeståndet velat få ett totalt förbud mot brännvinsförsäljning i lappmarken väcktes frågan på nytt vid riksdagen 1727. Sedan samerna haft tillfälle att yttra sig i frågan på lappmarkstingen totalförbjöds 1740 all brännvinsinförsel till lappmarken jämte all utminuterung och utskänkning. Klagomål mot förbudets ineffektivitet medförde att det förnyades 1743. Det handlande borgerskapet såg med oblida ögon på förbudet då det skadade dess handelsintressen i lappmarken, eftersom samernas resor till Norge tilltagit efter förbudets införande. Prästerskapet i lappmarken tillstyrkte av handelspolitiska skäl att förbudet upphävdes. Vid tinget i Kemi lappmark förklarade dock ombuden från Enare enhälligt att de önskade bibehålla det. Förslaget mötte också motstånd från den mäktiga Direktionen för lappmarkens ecklesiastikverk och från andra myndigheter och föll, trots den merkantilistiska rädslan för att samerna skulle föra sina produkter utomlands.¹⁹

Vid riksdagen 1751–52 återkom klagomålen mot förbudslagstiftningen, nu i besvären från de västerbottniska städerna som menade att samerna

köpte brännvin i Norge mot betalning i goda silvermynt och finare skinnvaror. Denna gång vann de merkantilistiska argumenten bättre gehör och förbudet upphävdes 1752. För att inte brännvinshandeln skulle få skadliga följder för kyrkolivet tilläts inte brännvinsförsäljning annat än under dagen efter det att marknaden avlysts.²⁰ Det var den så kallade vadmalsdagen.²¹ Dessa bestämmelser kompletterades 1765 med ett förbud mot utskänkning på lördagar och dagar före helgdag.²² Vissa tider, som 1756–1760, rådde dessutom ett totalt brännvinsförbud i hela riket.²³

De pietistiska strömningarna var ett uttryck för spontan och äkta religiositet. Det gensvar som mötte den pietistiska lappmarksoffensiven kan dock inte enbart förklaras från religiöst perspektiv. Till skillnad från i Danmark-Norge där missionskollegiet kom under pietistisk ledning så saknade dess svenska motsvarighet – Direktionen för lappmarkens ecklesiastikverk – pietistisk representation.²⁴ I en samhällsordning där den gemensamma religionen utgjorde grunden för statens legitimitet fungerade samemissionen som ett medel för att befästa den territoriella suveräniteten i gränsområdena. Förbudsmotståndarnas handelspolitiska argument passar också in i samma bild. Statens rädsla för att genomföra åtgärder som kunde driva samerna eller deras handel över till grannrikerna accentuerades. Resultatet av denna intressekollision blev en kompromiss: Brännvinsförsäljning tilläts sedan de kyrkliga förrättningarna hade avslutats.

SAMERNA OCH ALKOHOLEN UNDER 1700-TALET

Många resenärer i lappmarken under 1700-talet trodde att samerna i allmän-

het var hemfallna åt fylleri och dryckenskap. Den italienske turisterna Giuseppe Acerbi reste 1799 uppför Torne älv mot Kautokeino och Nordkap. I sin resebeskrivning beklagar han sig över sina samiska bärare:

Den ovanliga starka hettan hade snart en förlamande inverkan på våra lappar, som redan hade druckit tre glas konjak per man. De lade sig jämnt och samt på marken för att vila och ropade ideligen på mera konjak. Vi märkte sannerligen snart att vi inte längre hade att göra med finnar, vilka är en nykter, kraftig, energisk och härdad ras. Nu hade vi att göra med stackare, som bara brydde sig om jästa drycker och var föga samarbetsvilliga.²⁵

Andra med mera ingående kännedom om samiska förhållanden hade en mer nyanserad uppfattning om samernas förhållande till alkoholen. Pehr Högstrom som talade samiska och varit missionär bland Kaitum samerna och pastor i Gällivare, ansåg 1747 att samerna med orätt hade rykte om sig att inte vara återhållsamma och att bli som galna när de såg brännvin de inte fick dricka. Det var inte sant, menade han. Samerna var inte mer extrema än andra folkslag när det gällde dryckenskap. Även om samerna alltid kunde få tag i brännvin om somrarna i Norge vore det dock bra, fortsatte han, om brännvinsförbudet behölls, eftersom det före förbudets införande varit svårt att åstadkomma något gott vid kyrkorna.²⁶

Det var framför allt alkoholen som ett hinder för religionsundervisningen, som framhölls i ämbetskrivelserna. Olof Modeen som var pastorsadjunkt i Jokkmokk beklagade sig 1736 över de opassande bråken vid stormarknaden i Jokkmokk. Då skulle allting uträttas:

Man skulle "... både gå till Herrans högtheliga nattvard och till ting och träta, handla, supa och svälja." Trots brännvinsförbudet fick missionären Petrus Holmbom se hur samerna vid vårmarknaden 1743 allmänt var berusade och till och med uppträdde fulla i kyrkan på långfredagen.²⁷ Birger Cederberg, som var kyrkoherde i Föllinge, beklagade sig 1763 över att inget kunde uträttas till samernas undervisning, i samband med vinterstämmingen i Ström eftersom de blivit alltför väl undfägnade vid ett bröllop strax efter gudstjänsten. Superintendenten i Härnösand Olof Kiorning visiterade Gällivare socken 1764 och fann att nattvardsgästerna inte kunde tillåtas att gå fram på söndagen, eftersom de vid kommunionförhöret på lördagen varit alltför berusade.²⁸

De uppgifter som prästerna lämnade om alkoholbruket och nykterhetsläget i sina församlingar var grundade både på självsyn i samband med marknader och vid husförhör, men också på vad som var allmänt bekant i socknen. En detaljstudie av prästernas ämbetsberättelser från Jokkmokk ger en nyanserad bild av samerna och alkoholen. Marknaden i Jokkmokk 1760 kännetecknades enligt pastor Jonas Hollsten av en ovanlig återhållsamhet. Ingen uppträdde berusad och de kyrkliga förrättningarna kunde genomföras med mangrann närvaro. Det är tydligen det allmänna brännvinsförbudet i riket som slagit igenom. Hollsten argumenterade för fortsatt förbud. Utan brännvin klarade sig samerna bra, men fick de något ville de ha mer och många sålde därför alla sina varor för brännvin i stället för hushållsvaror. Brännvinsmissbruket under marknaderna försvårade de många kyrkliga förrättningar som skulle genomföras då alla var samlade.²⁹

De följande åren framförs få anmärkningar mot nykterheten i Jokkmokk. Någon gång efter 1775 inrättas en krog på kyrkplatsen och vid visitationerna 1779 och 1785 gjorde församlingsborna framställningar om att den skulle stängas av landshövdingen, så som han hade gjort med krogen i Gällivare. Brännvinsutskänkningen skulle nämligen ha medfört att en del samer gjort sig utfattiga och kommit att ligga socknen till last. Pastor Samuel Öhrling ansåg 1789 att fyllerilasten var allmänt utbredd i Jokkmokk, särskilt bland samerna. Det kunde observeras under marknaderna där brännvin fanns i överflöd. Sedan krögeriet avskaffats menade pastor Öhrling 1792 att fylleri endast förekom under marknadstiderna och vid samernas besök på bondlandet och i Norge. Liksom sjömän i hamnarna beskylls samerna ofta för fylleri, menade pastorn: Då de någon gång om året får tillfälle att smaka brännvin händer det lätt att de överförfriskar sig, medan de är nyktra under resten av året. En del samer har aldrig setts berusade, andra har över huvud taget inte smakat brännvin, hävdade han.³⁰

En undersökning av domböckerna i Jokkmokk ger inga belägg för ett utbrett fylleri bland samerna under 1700-talet. Vanligast var att ingen eller högst en person fälldes för fylleri per år. Domarna gällde, med ett undantag, händelser under marknadstiden. Lagarna om fylleri var entydiga. Straff stadgades för den som offentligen uppträdde så berusad att det klart framgick för andra. Mot bakgrund av vad prästerna berättat förefaller det dock som om lagen inte tillämpats i full utsträckning. Nio personer dömdes för fylleri i Jokkmokk 1760–1790 och åtta 1790–1800. Rådmannen Petter Wallman från Luleå dömdes 1763 för att ha utskänkt

brännvin i början av marknaden – alltså före vadmalsdagen. Det var det enda målet gällande brännvinsutskänkning i Jokkmokk under 1700-talet.³¹

BRÄNNVINSFÖRBUDET ÅTERINFÖRS 1839

Frågan om samerna och alkoholen aktualiserades genom en samevänlig motion på Riddarhuset 1828 av bergsrådet Carl Magnus af Robson. Samerna var utsatta för en obarmhärtig konkurrens av nybyggarna, ansåg han, men försvagades också både i moraliskt och fysiskt hänseende av sitt ”omåttliga brännvinsbegär” vilket väcktes och underhölls av samvetlösa spekulanter.³² Den samiske prästen Anders Fjellner utkom strax med en skrift som kommenterade Robsons motion med särskild hänsyn till förhållandena i Jukkasjärvi, där han då var pastorsadjunkt. Brännvinet var enligt honom ett av samernas största problem. Nybyggarna, som hade svårt att livnära sig på gårdsbruket, hade enligt Fjellner kunnat tillägna sig en stor del av renhjordarna genom olaglig brännvinsförsäljning. Men de gick själva inte alltid välbehållna ur denna verksamhet. Genom lönnkrögeriet blev många nybyggare alkoholmissbrukare.³³

Robsons motion resulterade i en riksdagsskrivelse, där man bland annat ifrågasatte om inte bestämmelserna mot olovlig brännvinsförsäljning i lappmarken borde skärpas, liksom bestämmelserna mot fylleri. Riksdagens skrivelse överlämnades till kanslistyrelsen och kommerskollegium för gemensam utredning. Yttranden inforrades från länsstyrelserna och länsstyrelsen i Norrbotten menade att samerna otvivelaktigt använde brännvin till överdrift, medan nybyggarna försökte locka dem med alla

medel. Men att ytterligare skärpa reglerna för lappmarken ansågs inte lämpligt eller nödvändigt. Inte heller länsstyrelsen i Västerbotten ansåg det lämpligt eller ändamålsenligt att föreslå någon skärpning av gällande regler. Trots att även kanslistyrelsen och kammarkollegium avvisade ytterligare regleringar utfärdades 1839 ett kungligt brev, som återupplivade brännvinsförbudet från 1740 och 1743. 1848 skärptes dessa bestämmelser, så att förbudet inte bara skulle gälla brännvin av säd och potatis utan även konjak, rom och arrak.³⁴ Efter en motion i riksdagen utsträcktes förbudet 1890 till att även gälla de delar av Jämtlands och Kopparbergs län där samer bodde.³⁵

SAMERNA OCH ALKOHOLEN UNDER FÖRSTA HÄLFTEN AV 1800-TALET

Genom Petrus Laestadius livfulla skildring av marknaderna i Arjeplog och Arvidsjaur har vi en ögonblicksbild av samerna och alkoholen under första hälften av 1800-talet. Marknad, ting, uppboordsstämma och prostvisitation hölls vid samma tidpunkt. Brännvinet intog en ceremoniell nyckelroll i utbytet av vängåvor mellan samerna och handelsborgarna. Först skulle samerna ha en välkomstsop, sedan några små gåvor. I gengåva gav han kokkött åt borgaren som kvitterade skänken med en stor sop, inte bara åt givaren utan även åt hans vänner och släktingar som var med som köpvittnen. När sedan handeln kom igång skulle varje transaktion kvitteras med en handelssop.³⁶ När marknaden var slut och vadmalsdagen inträffade var det helt tillåtet att köpa och sälja brännvin. Samerna söp nu med sina släktingar och vänner, och enligt Laestadius ljud ”sången från alla

kåtor, bodar och snödrivor”. Fylleriet blev allmänt och den glada stämningen avbröts ofta av gräl och slagsmål.³⁷

Men det var inte bara samerna som drack. Även de svenska nybyggarna undfångades, fast med kaffekask i stället för med rent brännvin. Handelsborgarna och de överhetspersoner som i tjänsten besökte marknaden söp också flitigt. Laestadius skildrar detta utan att lägga några moraliska synpunkter på supandet. Mellan raderna kan man läsa att han själv deltog i drickandet lika tråget som någon annan. Herrskapet undfångades redan på morgnarna med bättre brännvin och rödvin. Om aftnarna samlades både överhet och handlande i prästgården och drack toddy, sjöng och spelade kort. På marknadssöndagen höll pastor kalas med ätande och med drickande av vin och punsch. ”Hönsningen” av det herrskap som aldrig tidigare besökt marknaden blev ett fylleslag, där några av deltagarna somnade under bordet.³⁸

En fortsatt detaljstudie av prästernas ämbetsberättelser från Jokkmokk ger även under denna period en nyanserad bild av samerna och alkoholen. Sedan Daniel Engelmark 1804 tillträtt som pastor förekommer inga uppgifter om fylleri och dryckenskap i hans ämbetsberättelser. Då han 1823 dömdes för fylleri under ämbetsutövning kan denna tystnad möjligen tolkas som en på personliga problem grundad motvilja mot att sätta sig till doms över andra. Vid visitationen 1832 ägnades särskild uppmärksamhet åt alkoholen. Allmogen meddelade att man inte kände till att lönnkrögeri skulle utövas av någon sockenbo. Däremot sades Luleåbönderna forsla brännvin lassvis till socknen. Vid visitationen 1837 berättade allmogen att brännvin förekom vid åtskilliga tillfällen och att en del samer hade varit berusade

vid några högtidsdagar Nykterhetsrörelsen nådde Jokkmokk 1842. Pastor Johan Ullenius skrev då att han själv, hans ämbetsmedhjälpare och några samer avlagt nykterhetslöfte. Det nyinförda brännvinsförbudet medverkade till att allmogen visade sig lugnare och sköttsammare. Men insmugglingen av sprit från Luleå fortsatte.³⁹

När Gustaf Westerlund 1849 kom till Jokkmokk fick församlingen en pastor som sedan länge varit verksam inom nykterhetsrörelsen. När han tillträdde uppgav han att lönnkrögeriet florerade genom insmugglad sprit från Luleå. Smuggelvarorna var såväl konjak och vin, blandat till ”spanskt vin”, som Hoffmans droppar (en blandning av sprit och eter). Spriten såldes av nybyggarna till samerna och många nybyggare måste, enligt pastor Westerlund, skaffa brännvin för att alls få köpa renar. Brännvinet spelade en nyckelroll när tjänster eller förmåner skulle betingas mellan allmogen. Det var därför inte ovanligt att folk uppträdde berusade i kyrkan. Särskilt illa sedda av pastorn var de två lanthandlare som etablerat sig på kyrkplatsen efter näringsfrihetens införande 1846. Deras handel florerade i förening med ett olagligt krögeri.⁴⁰

En fortsatt undersökning av domböckerna i Jokkmokk ger inga belägg för ett utbrett fylleri bland samerna under den första hälften av 1800-talet. Mellan 1800 och 1860 dömdes endast 18 personer för fylleri, alla i samband med att de ställdes till ansvar för andra brott. Tinget 1818 måste ha varit särskilt livligt. Då dömdes nämligen två nämndemän och två åhörare för fylleri inför sittande rätt. Som ovan sagts dömdes även pastorn för fylleri 1823. Ingen blev dock fälld för fylleri mer än två gånger och det är bara en enda

person – en same – som gång på gång uppträder inför rätta åtalad för olika våldsbrott. En lagändring 1801 gjorde det möjligt för köparen att vittna mot säljaren i mål om olaga brännvinsförsäljning. Därefter dömdes nio personer för detta brott, varav två dömdes flera gånger.⁴¹ Domböckernas vittnesbörd ger dock knappast en korrekt bild av de verkliga förhållandena. Den bristande överensstämmelsen mellan de berättande källornas utsagor om det utbredda marknadsfylleriet och antalet fylleridömda kan endast förklaras med en uppenbar motsättning mellan lagens bokstav och dess tillämpning.

DEN LAESTADIANSKA VÄCKELSEN

Lars Levi Laestadius började 1844 en kampanj som blev ursprunget till den stora inomkyrkliga väckelserörelse som bär hans namn. Laestadianismen fick många anhängare framför allt bland samer och finnar i lappmarken. Genom sina krav på nykterhet och skötsamhet medförde den stora förändringar i samernas förhållande till alkoholen. Laestadius fördömde statskyrkans konventionella kristendom som litade på bönen och sakramenten. Endast den som hade upplevt en omvändelse genom en kännbar nådehandling kunde kallas kristen. Dryckenskap var oförenligt med ett kristet liv och samerna var bättre människor: ”En lapp är en bättre sorts människa än en bofast eller en icke-lapp.” Laestadius’ lära kännetecknades av en sträng förkunnelse av lagen. Prästens uppgift var att mana till besinning och till att söka Guds rike innan det är för sent. Den dygdige skulle präglas av självbehärskning och lägga band på sina laster. Han skulle fördriva alla känslor av hat, vrede och hämndgirighet.⁴²

I sin förkunnelse lade Laestadius, enligt socialantropologen Nellejet Zorgdrager, större vikt vid det elände som följer av det onda än vid den härlighet som följer av det goda. Laestadius använde sig också av ett iögonfallande språkbruk: folkets eget språk. Laestadius skapade en egenartad blandning av bibliska och samiska traditioner, eftersom han använde sig av föreställningar som var levande i hans församling. Laestadius erkände de extatiska manifestationerna som nådetecken, han uppmuntrade dem som bevis på en levande religiös erfarenhet. En väckt och ångerfull församling brottades med sin syndfullhet, fick ett extatiskt utbrott – *likkatus, likkatuksia* (samiska *liikehusaat*) – då alla bekände sina synder och församlingen blev pånyttfödd.⁴³

Förkunnelsen av Laestadius’ lära var nära sammanvävd med nykterhetsbudskapet. Krögare och drinkare angreps i hans predikningar och Laestadius krävde en absolut nykterhet. Lekmän som omvänts till laestadianismen sändes ut som kateketer och nykterhetsagenter för att predika Laestadius’ lära och för att sprida nykterhetsbudskapet – detta var början på laestadianismen som en lekmanpredikanternas rörelse. På så sätt kunde Laestadius kringgå konviktelpakatets förbud mot lekmanaförsamlingar och samtidigt få stöd för sin verksamhet från Svenska Nykterhetsföreningen. Men nykterhetspropagandan var alltid underordnad den religiösa förkunnelsen: ”Kristendomens vänner” var förmer än ”Nykterhetens vänner”.⁴⁴

SAMERNA OCH ALKOHOLEN UNDER ANDRA HÄLFTEN AV 1800-TALET

Samhället hade vid slutet av 1800-talet en mycket negativ syn på samernas förhållande till alkoholen. Staten visade en

paternalistisk attityd till samerna och ville genom en särlagstiftning skona dem från alkoholens förmodat ödesdigra konsekvenser. Staten behandlade samerna inte bara som en minoritet till antalet utan även som en till karaktären svagare folkgrupp. Den allmänna opinionen delade denna uppfattning och uppfattade samerna som särskilt benägna att hemfälla åt dryckenskap och därför också i särskilt behov av skydd. Svenska Nykterhetssällskapet hävdade 1869 att både män och kvinnor bland samerna hade ett djuriskt rusdrycksbegär, medan Svenska Läkaresällskapet 1880 påstod att samernas måttlösa begivenhet på rusdrycker förde dem inte bara till moraliskt utan även till fysiskt förfall.⁴⁵

En detaljstudie av förhållandena i Jokkmokk leder dock till helt andra slutsatser rörande samerna och alkoholen än dem som staten och allmänheten drog under slutet av 1800-talet. Då Lars Levi Laestadius visiterade Jokkmokk 1856 kunde han rapportera hur betydande förändringar började ske. En religiös väckelse hade uppenbarat sig bland samerna där man hyllade den absoluta nykterhetens princip. Det var Laestadius' egen rörelse som nått församlingen. 1859 uppgavs att brännvinsmissbruk och krögeri inskränktes till de sex månader av året då slädföre rådde och underlättade tillförsel utifrån.⁴⁶ Med tiden avtog dessa företeelser och 1869 förekom de endast i de södra delarna av socknen, dit krögare från Luleå fortfarande kom och bytte brännvin mot renkött och andra samiska produkter.⁴⁷

Pastor Teodor Berlin i Jokkmokk skrev 1868, att "Skall något företräde gifvas åt antingen den Svenska eller Lapska befolkningen, så tillfaller den ovedersägligen den Lapska, serskilt Fjellapparna, som både i nykterhet och

andra sedliga förhållanden wisat sig stå framföre den Svenska". Även länsstyrelsen pekade på att den laestadianska väckelsen gjort samerna i Norrbotten till ett i handel och vandel redbart folk.⁴⁸ Sälunda motsatsen till seklers klagan från prästerskapets sida där framförallt fjällsamerna utpekats som okunniga och osedliga.

Under 1870- och 80-talen ansågs lönnkrögeriet vara kringskuret i Jokkmokk och förhållandena beskrevs som mycket dämpade även under marknaderna. Starka drycker förekom alltför mycket på en del bröllop, men i övrigt var det från kusten inflyttade eller på orten tillfälligt vistades skogsarbetare som klandrades för fylleri och dryckenskap. Det goda nykterhetsläget upphörde under 1890-talet sedan norra stambanan öppnats och ölförsäljning omnämndes nu för första gången som bidragande till fylleriet.⁴⁹ Det ekonomiska uppsvinget i Jokkmokk som följde efter den kolossala höststorm som drog över socknen 1897 påverkade nykterhetsläget negativt. Över en miljon träd fälldes och det blev närmast en folkvandring till Jokkmokkskogarna av skogsarbetare från kustlandet. Perioden har kallats *brännvinstiden* efter vad som kom att äga rum.⁵⁰ Att denna period gjorde skäl för sitt namn framgår tydligt av domböckerna. Medan endast ett fåtal domar för fylleri avkunnades mellan 1860 och 1897, dömdes 1898 och 1899 över fyrtio personer per år för denna förseelse.⁵¹

Det framgår tydligt av kyrkoherdarnas och länsstyrelsens ämbetskrivelser att samerna förde ett betydligt nyktrare liv än den svenska befolkningen i lappmarken, och då framför allt de arbetare som mera tillfälligt vistades där. Sista gången samer särskilt nämns av kyrkoherden i Jokkmokk var 1901, då han skrev att de förde ett synnerligen

skötsamt liv och att stora delar av dem anslutit sig till laestadianerna. Denna bild av samerna som betydligt ordentligare än den bofasta befolkningen bekräftas av domböckerna, som visar att endast ett fåtal samer dömdes för alkoholrelaterade brott.⁵²

BRÄNNVINSFÖRBUDET AVSKAFFAS 1897

I slutet på 1800-talet rapporterade lokala och regionala ämbetsmän med goda insikter i de lokala förhållandena i lappmarken till de centrala myndigheterna, att samerna tillhörde den nyktrare delen av befolkningen inte minst tack vare den laestadianska väckelsen. Trots detta ansåg riksdagens debattörer och den allmänna opinionen att samerna var en folkgrupp som var mycket sårbar för alkoholen och i behov av ett särskilt skydd. Riksdagen intog en paternalistisk inställning till samerna och misstrodde deras förmåga att hantera spriten.⁵³ Riksdagen biföll också 1894 utan debatt en motion som yrkade på ett förbud mot att bjuda de renskötande samerna på brännvin.⁵⁴

När riksdagsdebatten kom att handla om brännvinsförbudets avskaffande använde sig förbudsmotståndarna av argument som handlade om att man inte längre skulle behöva ta hänsyn till den obetydliga minoritet som samerna utgjorde, medan förbudsanhängarna fortsatte att plädera för behovet av att beskydda samerna mot alkoholens faror. En första motion framlades 1891 av P. A. Hellgren från Vilhelmina, som upplevde förbudet som alltmer anakronistiskt och menade att lappmarken kunde tävla med "andra civiliserade delar" av landet.⁵⁵

Nils Wallmark från Luleå motionerade 1897 om förbudets avskaffande.

Samerna var i hans ögon inte längre intressanta. För honom gällde frågan de bofasta svenskar av alla samhällsklasser som inte ägde samma friheter som medborgarna i övriga Sverige. Bevillningsutskottet ansåg att förbudet var befogat så länge lappmarken dominerats av samer, som var kända för sitt brännvinsbegär. Nu däremot, när samernas andel av befolkningen väsentligen minskat, saknades giltiga skäl för en särlagstiftning. I riksdagsdebatten var deltagarna i stort sett eniga om att samerna hade ett särskilt skyddsbehov, men oense om detta skulle väga så tungt att den bofasta befolkningen måste tåla en legislativ särbehandling. Riksdagen biföll därför motionen och det särskilda brännvinsförbudet för lappmarken upphävdes.⁵⁶

SLUTSATSER

Samernas problematiska alkoholanvändning är en myt som säger mer om det svenska än om det samiska samhället. Den traditionella samiska alkoholanvändningen var knuten till större högtider som bröllop, men framför allt till kontakterna med omvärldens skattekrävare och köpmän. Årsmarknaden med därtill knuten kyrkhelg, tingstermin och skatteuppbörd blev från början på 1600-talet fokus för den samiska alkoholkulturen. Det mesta av samernas alkoholförtäring ägde rum under den begränsade tid på året – marknadstiden – då alkohol fanns tillgängligt i större mängder. Detta gjorde att lappmarksresenärer och andra tillfälliga besökare drog felaktiga slutsatser om samernas bristande nykterhet.

Under 1700-talet var det stora problemet för myndigheterna superiet på marknaderna, eftersom det störde den religiösa verksamheten bland samerna.

Den tidigaste alkohollagstiftningen för lappmarken visar också ett tydligt samband mellan den pietistiska lappmarksoffensiven och kraven på utvidgad religiös undervisning för samerna. Lokala sagesmän bekräftade detta och underströk att dryckenskapen endast förekom tillfälligt under året. Under 1800-talet kännetecknades den officiella synen på samerna av en beskyddande paternalism. Ställda inför storsamhällets tryck ansågs samerna inte vara kapabla att ta vara på sig själva, utan i ett behov av särskild skyddslagstiftning. Den allmänna opinionen hade en negativ inställning till samisk alkoholanvändning och särskild lagstiftning infördes för att skydda samerna mot de katastrofala följder alko-

holen ansågs ha för den samiska nationen. Samerna sågs nu inte bara som en minoritet utan även som en moraliskt svagare folkgrupp.

Efter den laestadianska väckelsens genombrott bland samerna vid mitten av 1800-talet framstår de som den nykt-rare delen av lappmarksbefolkningen. Trots detta stod myndigheterna fast vid den paternalistiska inställningen till samerna och framhärdade i att de behövde ett särskilt skydd mot alkoholen. När den särskilda alkohollagstiftningen för lappmarken avskaffades 1897, var det inte för att riksdagen ansåg samerna kapabla att hantera alkoholen, utan för att deras förutsatta skyddsbehov nu kunde negligeras då de blivit en minoritet i sitt eget land.

FOTNOTER

1. Lundmark 1998, s. 56.
2. Campbell 1948, s. 253-254.
3. Martin 1978, s. 40-65.
4. Se Badou 1987.
5. Kvist 1986, s. 43.
6. Fellman 1910, s. 462-472.
7. Vahtola 1987.
8. Westin 1962, s. 119.
9. Se Wallerström 1995, s. 316-317.
10. Aronsson 1991, s. 110.
11. Olofsson 1962, s. 316-318.
12. Olofsson 1965, s. 25-40.
13. Olofsson 1965, s. 231.
14. Rheen 1897, Graan 1899, Tornaues 1900.
15. Graan 1899, s. 16, 44.
16. Regnard 1946, s. 131.
17. Olofsson 1974, s. 499-503.
18. Widén 1964, s. 35, 161.
19. Haller 1896, s. 35-37.
20. Haller 1896, s. 38-39.
21. Laestadius 1831, s. 161.
22. Widén 1964, s. 161.
23. Bäck 1984.
24. Olofsson 1974, s. 503.
25. Acerbi 1964, s. 47.
26. Högström 1747, s. 127-128.
27. Haller 1896, s. 36-37.
28. Widén 1964, s. 160-161.
29. Kvist 1986a, s. 124.
30. Kvist 1986, s. 124.
31. Kvist 1986a, s. 125.
32. Robson 1828.
33. Fjellner 1829.
34. Kvist 1986, s. 45.
35. Sköld & Kvist 1988, s. 249.

36. Laestadius 1831, s. 80–83.
 37. Laestadius 1831, s. 131–133.
 38. Laestadius 1831, s. 127–131. Med hönsning avses den traktering man borde bjuda på i samband med att man första gången besökte t. ex. en marknad.
 39. Kvist 1986a, s. 124.
 40. Vesterlund 1925.
 41. Kvist 1986a, s. 125–126.
 42. Paine 1988, s. 164–166, Zоргdrager 1997, s. 184–201.
 43. Paine 1988, s. 165, Zоргdrager 1997, s. 193–195.
 44. Boreman 1953, s. 59–73.
 45. Sköld & Kvist 1988, s. 250.
 46. Kvist 1986a, s. 125.
 47. Sköld & Kvist 1988, s. 251.
 48. Sköld & Kvist 1988, s. 251.
 49. Sköld & Kvist 1988, s. 251.
 50. Vesterlund 1925, s. 129–140.
 51. Sköld & Kvist 1988, s. 251.
 52. Sköld & Kvist 1988, s. 252.
 53. Uppman 1978, s. 69.
 54. Sköld & Kvist 1988, s. 250.
 55. Sköld & Kvist 1988, s. 249.
 56. Sköld & Kvist 1988, s. 250.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

LITTERATUR

- Acerbi, Giuseppe, [1802] (1964), *Resa i Lappland 1799*, Översatt av Bertel Kihlman, Stockholm.
- Aronsson, Kjell-Åke (1991), *Forest reindeer herding A.D. 1–1800: an archaeological and palaeoecological study in northern Sweden*, Umeå.
- Baudou, Evert (1987), ”Samer och germaner i det förhistoriska Norrland”, i: *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 14: s. 9–23, Uppsala.
- Boreman, Per (1953), *Laestadianismen: Fenoskandiens märkligaste väckelse och dess förhållande till kyrkan*, Stockholm.
- Bäck, Kalle (1984), ”Brännvinspolitik och bondeopposition 1756–1760”, i: *Skog och brännvin*, (Publikation – Det nordiska forskningsprojektet Centralmakt och lokalsamhälle – beslutsprocess på 1700-talet), s. 34–53, Oslo.
- Campbell, Åke (1948), *Från vildmark till bygd: en etnologisk undersökning av nybyggarkulturen i Lappland före industrialismens genombrott*, Uppsala.
- Fellman, Isak (1910), *Handlingar och uppsatser angående Finska Lappland och lapparne. 1*, Helsingfors.
- Fjellner, Anders (1829), *Några upplysningar i anledning af Carl Magnus af Robsons anförande till högloflige ridderskapets och adelns protoco ll för den 15 dec. 1828, angående de förhållanden emellan lappar och nybyggare, som föranleda till afvittringarnes skyndsamma: verkställande m. m. uti Luleå lappmark; i synnerhet angående Juckasjärvi af Torneå lappmark, såsom gränsande till Gellivvaare och hwars lappar äfven taga del i Gellivvaare malmtransport; sammanskrefne i Juckasjärvi d. 18 april 1829 af A.: Fjellner*, Stockholm.
- Graan, Olaus (1899), Relation, eller en fullkomblig beskrifning om lapparnas ursprung: så wähl som om heela dheras lefwernes förhållande / sammanfattat, utaf fördetta: Magistro Olao Graan, i: *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmälen och svenskt folkli f XVII: 2*, Stockholm.
- Haller, Elof (1896), *Svenska kyrkans mission i Lappland under frihetstiden*, Stockholm.
- Högström, Pehr (1747), *Beskrifning öfver de til Sveriges krona lydande Lapmarker, innehollande kort underrättelse så wäl*

- om landets belägenhet och beskaffenhet i gemen, som des irvånarens tilstånd och husholdning, deras seder, maner och lefnadsart, samt laster: och vidskepelse. m.m.*, Stockholm.
- Kvist, Roger (1986) Brännvinsregleringarna i lappmarken, i: *Oknytt* 7(1-2): s. 43-48, Holmsund.
- (1986a) Samerna och alkoholen – Jokkmokks socken 1760-1860, i: *Alkoholpolitik: tidskrift för nordisk alkoholforskning*. s. 122-128, Helsingfors.
- Lundmark, Lennart (1998), *Så länge vi har marker: samerna och staten under sexhundra år*, Stockholm.
- Laestadius, Petrus (1831), *Journal för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken*, Stockholm.
- Martin, Calvin (1978), *Keepers of the game: Indian-animal relationships and the fur trade*, Berkeley.
- Olofsson, Sven-Ingemar (1962), "Övre Norrlands historia under Gustaf Vasa och hans söner", i: *Övre Norrlands historia. D. 1*, Tiden till 1600: s. 1-122, Umeå.
- (1965), "Övre Norrlands historia under Carl IX och Gustaf II Adolf", i: *Övre Norrlands Historia D. 2*, Tiden 1600-1721: s. 1-320, Umeå.
- (1974), "Övre Norrlands historia under frihetstiden", i: *Övre Norrlands historia. D. 3*, Tiden 1638-1772: s. 249-542, Umeå.
- Paine, Robert (1988), "Grace out of Stigma", *Ethnologia Europaea* 18: s. 161-178.
- Regnard, Jean-Francois, [1731] (1946), *Resa i Lappland*. Utg. med kommentar av Paul-Erik Öhman. Stockholm.
- Rheen, Samuel (1897), En kortt relation om lapparnes lefwerne och sedher, wijdskiepellsser, sampt i många stycken grofwe wildfarellsser, i: *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmälen och svenskt folkliv XVII*: 1, Stockholm.
- Robson, Carl Magnus af (1828), *Anförande till högloflige ridderskapets och adelns protokoll för den 15 dec. 1828, angående de förhållanden mellan lappar och nybyggare, som föranleda till afvittringarnes skyndsamma verkställande m.m. uti Luleå lappmark*, Stockholm.
- Sköld, Peter & Roger Kvist (1988), "Alkoholen och de nomadiserande samerna – Jokkmokks socken 1860-1910", i: *Alkoholpolitik: tidskrift för nordisk alkoholforskning*: s. 249-254, Helsingfors.
- Tornaeus, Johannes (1900), "Berättelse om Lapmarckerna och Deras Tillstånd", i: *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmälen och svenskt folkliv XVII*: 3, Stockholm.
- Uppman, Brit (1978), *Samhället och samerna 1870-1925*, Umeå.
- Vahtola, Jouko (1987), Birkarlaproblemet, i *Studia historica septentrionali I*: s. 324-333, Rovaniemi.
- Wallerström, Thomas (1995), *Norrboten, Sverige och medeltiden: problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi*, Stockholm.
- Vesterlund, Otto (1925), *Tjugo år i Norrboten*, Uppsala.
- Westin, Gunnar (1962), "Övre Norrlands forntid", i: *Övre Norrlands historia. D. 1*, Tiden till 1600: s. 1-122, Umeå.
- Widén, Bill (1964), *Kristendomsundervisning och nomadliv: studier i den kyrkliga verksamheten i lappmarkerna 1740-1809*, Åbo.
- Zorgdrager, Nellejet (1997), *De rettferdige strid, Kautokeino 1852: samisk motstånd mot norsk kolonialism*, Oslo.